

Tidlig opmærksomhed og pædagogisk praksis i forhold til sprogudvikling (TOPS) Dragør Kommune 2015 – 16.

Projektrapport

1. Indledning

I dette afsnit beskrives baggrunden for ansøgningen til Socialministeriet og hovedpunkter fra ansøgningen. Direkte citater fra ansøgningen er markeret med **blåt**.

Dragør Kommune ansøgte i foråret 2015 Socialministeriet om tilskud til et projekt om udvikling af det pædagogiske arbejde med kommunens børn i vuggestuer og dagpleje. Baggrunden for ansøgningen var, at dagtilbuddene i flere år har arbejdet målrettet med kvalitativ udvikling af den sprogpædagogiske praksis. Projektet kunne dermed udgøre et skridt i retning af at kvalificere den sprogpædagogiske praksis i samtlige dagtilbud og dermed for stort set alle kommunens børn i 0 – 3 års alderen.

Ansøger er dagtilbud for 0 – 3 årige børn i Dragør Kommune. Ansøgningen blev udfærdiget efter udbud fra Socialministeriet – i samarbejde mellem medarbejdere i kommunens dagtilbudsforvaltning og konsulenter fra Center for Social Bæredygtighed (Cesob). Ansøgningen blev imødekommet med et beløb på 200.000 kr.

Projektet blev startet i august 2015 på møde med dagtilbuddenes ledere.

Projektets målgruppe er dagtilbud for 0 – 3 årige børn i Dragør Kommune. Samtlige dagtilbud deltager – og dermed stort set alle kommunens børn i alderen 0 – 3 år.

Denne rapport er blevet til i et nært samarbejde mellem implementeringsteamene i de deltagende dagtilbud, børneforvaltningen i Dragør Kommune og konsulenter fra Center for Social Bæredygtighed.

Projektets formål er i ansøgningen formuleret som: **At styrke og kvalificere opmærksomheden på 0 – 3 årige børns kommunikative og relationelle udvikling i Dragør Kommunes dagtilbud (daginstitutioner og dagplejen).**

Konkrete **mål for de voksne** er i ansøgningen beskrevet således:

- Styrke og kvalificere det pædagogiske personales opmærksomhed på 0 – 3 årige børns livsverden, kommunikative og relationelle forudsætninger og udviklingspotentiale inden for rammerne af det praksisfællesskab, som et dagtilbud udgør
- Skabe grundlag for en fælles pædagogisk- didaktisk strategi for arbejdet med 0 – 3 årige børns sociale og kommunikative udvikling i dagtilbuddet

- Udvikle rammer for deling af viden, erfaringer og refleksioner om betydningen af, hvordan pædagogiske indsatser indvirker på børns kommunikative og relationelle udvikling – indenfor og på tværs af de enkelte dagtilbud
- Skabe faglig baggrund for intensiveret samarbejde med forældre til børn, der har særligt behov for støtte til sprogtilegnelse.

Mål på børneniveau: I ansøgningen er det overordnede formål (som beskrevet ovenfor) konkretiseret på børneniveau således:

Det er et mål, at alle børn i 0 – 3 årsalderen gives positive og varierede erfaringer med at bruge sproget som kommunikationsmiddel og udtryk for egne tanker, følelser og meninger. Den pædagogiske didaktik skal støtte op om børns sprogtilegnelse, og sprogstimulering skal være en central del af den pædagogiske hverdag. Der lægges særlig vægt på, at kommunikativ og meningsfuld interaktion og bæredygtige relationer børn og børn imellem og mellem børn og voksne understøttes gennem en reflekteret og systematisk pædagogisk praksis i dagtilbuddene.

Der lægges endvidere vægt på, at børn er forskellige, og hvis de skal gives lige muligheder for at deltage i meningsfuld kommunikativ interaktion med andre børn – og voksne – skal de behandles forskelligt. Det pædagogiske personale skal være i stand til at sætte sig ind i det enkelte barns oplevelsesverden, forudsætninger og udviklingspotentiale i det fællesskab, som dagtilbuddet udgør. Personalet skal med afsæt heri kunne planlægge og gennemføre pædagogisk praksis, som muliggør, at alle børn trives og lærer så meget de kan. Der fokuseres særligt på, at både drenge og piger får udbytte af den pædagogiske praksis i dagtilbuddet, og hvordan dette kan medvirke til at stille drenge og piger lige.

Dokumentation for opnåelse af målene/resultaterne: Dragør Kommune gennemfører sprogvurdering af alle børn i kommunen, når de fylder 3 år. Resultater fra sprogvurderingerne kan bearbejdes og sammenlignes år for år. Derved kan opnåelse af målene på børneniveau, dvs. en styrkelse af børns sprogudvikling, dokumenteres med en høj grad af evidens.

Sideløbende udvikles metoder til at beskrive børns samspil – herunder sprogets betydning for dette på et kvalitativt niveau, idet der kan tages udgangspunkt i LEA-modellen (se side 8).

Hvert af de deltagende dagtilbud har fremlagt handleplaner og praksiseksempler på workshops med deltagelse af implementeringsteams fra hver af dagtilbuddene (beskrives senere). Udviklingskonsulenter har besøgt dagtilbuddene for uddybning af, hvordan der arbejdes i den enkelte institution.

Indsatser og præstationer (outputs) ved projektets afslutning:

- Udvikling af en fælles didaktisk forståelses- og handleramme for den pædagogiske praksis rettet mod 0 – 3 årige børn i de enkelte og på tværs af dagtilbud.
- Arbejde med videobaseret iagttagelse, beskrivelse og fælles refleksion med særligt fokus på 0 – 3 årige børns samspil og kommunikative kompetencer, herunder sproglig udvikling (LEA – modellen)
- Opbygning og anvendelse af en fælles pædagogisk og digital erfarings- og refleksionsplatform i de enkelte dagtilbud og på tværs af dagtilbuddene.

Disse punkter er yderligere udbygget og begrundet i ansøgningen.

Der var allerede på det indledende møde for dagtilbuddenes ledere stor interesse for projektet og parathed til at kaste sig ud i det, selvom det ikke fra starten var helt klart, hvad projektet ville betyde i det enkelte dagtilbud. Det blev dog meget mere klart efter udformning af konkret projektbeskrivelse og de eksterne konsulenter besøg i de enkelte dagtilbud. I projektbeskrivelsen blev de konkrete opgaver for dagtilbuddene beskrevet, bl.a. dannelse af implementeringsteams og udformning af tilbuddets konkrete projekt.

Dagtilbuddenes interesse for – og parathed til – at indgå i projektet hænger utvivlsomt sammen med, at de er vant til at arbejde udviklingsorienteret og til at være åbne over for at eksperimentere og tænke nyt.

2. Projektets organisering

Dannelse af **implementeringsteams** i hver institution:

På det indledende møde med dagtilbuddenes ledere blev det besluttet, at der skulle dannes et implementeringsteam i hver af de deltagende dagtilbud. Implementeringsteamet skulle bestå af to pædagoger og lederen. Enkelte institutioner valgte dog at lade teamet bestå af en pædagog fra hver stue samt leder. Teamets opgaver var

- Udarbejde en handleplan for institutionens arbejde med sprog og relationer
- Sikre at der bliver arbejdet kontinuerligt med handleplanen – i hele institutionen
- Evaluere resultater af handleplansarbejdet
- Deltage i de fire workshops og fremlægge og beskrive den pædagogiske praksis for de øvrige implementeringsteams

Der blev besluttet at afholde **fire workshops** i projektperioden. I disse workshops deltog implementeringsteam'ene, kommunens talepædagoger, inklusionsvejleder og dagtilbudschefen (så vidt muligt).

På den **første workshop** (nov. 2015) blev handleplanerne i de enkelte institutioner fremlagt og diskuteret med henblik på yderligere kvalificering og inspiration fra de andre deltagere. Desuden blev der holdt oplæg v. udviklingskonsulenterne om betydningen af – og metoder til – arbejdet med anerkendende relationer mellem voksne og børn og om LEA-modellen for videoobservationer. Desuden oplæg om nyeste forskning på småbørnsområdet.

På den **anden workshop** (febr. 2016) blev de første erfaringer med arbejdet med handleplanen beskrevet og diskuteret, og der blev givet input til ideer og yderligere kvalificering af arbejdet. Oplæg om didaktiske modeller på småbørnsområdet.

På den **tredje workshop** (april 2016) fremlagde implementeringsteamene erfaringerne fra arbejdet siden anden workshop – og de justeringer, de havde foretaget af deres handleplan. Desuden var de blevet bedt om at svare på spørgsmål om, hvordan erfaringer og viden blev delt i institutionen, om forældresamarbejde og om deres tanker om det videre arbejde.

Fjerde workshop (august 2016) bestod af en gennemgang og kvalificering af første udkast til rapport om projektet – og af en første skitse til dagtilbuddenes skriftlige dokument, [der indkredser en didaktisk](#)

forståelses- og handleramme for den pædagogiske praksis rettet mod de 0 – 3 årige børns sprogudvikling (jvnfr projektansøgningen).

Arbejdet i de enkelte institutioner mellem workshops'ene har bestået i at udvikle en handleplan og realisere denne i det pædagogiske arbejde. Implementeringsteamene har mødtes jævnligt (en gang om ugen eller hver anden uge) og diskuteret arbejdet, hvordan det skulle udføres, anvendelse af videodokumentation, introduktion til deres kolleger osv. Der har været tale om et intenst og tidskrævende arbejde med det tredobbelte sigte 1) at udvikle nye – bedre – pædagogiske metoder, 2) evaluere metoderne og 3) diskutere og videreudvikle metoderne i samarbejde med kollegerne.

Der har været afholdt to **konsulentbesøg** i hvert dagtilbud. Det første (efteråret 2015) i forbindelse med implementeringsteamets udvikling af handleplan – og også som introduktion til projektet for personalet. Det andet (juni 2016) med henblik på at samle erfaringer i den enkelte institution, så de kan beskrives i rapporten.

Herudover har **kommunens inklusionsvejleder**, der er tilknyttet 0 – 3 års området, besøgt de enkelte institutioner og kommet med gode input til, hvordan det relations- og sprogpædagogiske arbejde kan kvalificeres yderligere.

Alle institutioner har lavet og analyseret videooptagelser. Der har været visse tekniske udfordringer i forbindelse med at uploade videoklip, så de kunne være tilgængelige for andre institutioner (se afsnit 5 og 6).

Der har desuden været en vis uoverensstemmelse mellem tidspunktet for de eksterne konsulents udsendelse af program og materiale til hver workshop, og implementeringsteamenes behov for at kunne nå at forberede sig grundigt til workshoppen. Implementeringsteamene har arbejdet under et stort tidspres og med en på forhånd planlagt møderække, og de har derfor haft brug for at kende program mv i god tid. På den måde er der løbende fra implementeringsteamene givet udtryk for, at arbejdet med projektet skal organiseres i respekt for dagtilbuddenes hverdag og den arbejdsrytme, implementeringsteamene havde planlagt.

3. Resultater for de voksne professionelle

I dette afsnit vil vi beskrive de vigtigste resultater af projektet for de voksne, der arbejder i dagtilbuddene. Resultaterne er gjort op dels gennem fremlæggelserne på workshop-dagene, dels gennem beskrivelser af erfaringer, som implementeringsteamenes medlemmer gav under udviklingskonsulenternes besøg i tilbuddene.

- **Bevidst og planlagt pædagogisk arbejde** med børnene er betydningsfuldt – både for voksne og børn.

Alle implementeringsteams har udviklet et pædagogisk-didaktisk projekt, som de har bestemt mht indhold, tilrettelæggelse, arbejdsformer og evaluering. Denne arbejdsform er naturligvis ikke ny for pædagogerne. Men projektet har givet mulighed for tid til formulering og forberedelse – og ikke mindst til løbende at justere arbejdet og forholde sig reflektivt til det. Det er denne fordybelse og refleksion, der gør at man bliver klogere på sit arbejde.

Det bevidste drejer sig også om at udvikle et fælles syn på børn og deres trivsel og læring, et syn der bygger på forskningsmæssig viden om betydning af anerkendende og bæredygtige relationer og deres afgørende betydning for børns livsglæde og oplevelse af "det gode børneliv", mens de er i dagtilbuddet.

Det bevidste handler også om at have blik for detaljer – fx hvordan børnene er placeret ved bordet, deres siddestillinger, fodstøtte osv. Og om at børnene indgår i små grupper, hvor de kan overskue og deltage i aktiviteten sammen med andre børn på måder, hvor de har indflydelse og oplever sig selv meningsfulde i forhold til andre børn.

- Udvikling af **didaktisk bevidsthed** om at gå foran barnet, ved siden af barnet, bag barnet. I løbet af projektet er der udviklet en "didaktisk bevidsthed" – eller en "pædagogisk følsomhed" - der drejer sig om sansen for, hvornår den voksne skal guide eller lade barnet styre selv. Kan man guide uden at overtage?
I EVAs rapport om pædagogisk arbejde med de 0 – 3 årige børn taler man også om at "guide" små børn, hvilket indebærer at give hjælp til at barnet udlever sine egne intentioner. Et væsentligt resultat af projektet er, at de voksne på mange måder giver udtryk for en øget bevidsthed om, hvordan de skal indgå i samspil med børnene – både det enkelte barn og hele børnegruppen.
Nogle dagtilbud har arbejdet med en model om børns deltagelse i fællesskaber (beskrevet af Katrine Tranum Thomsen og Dorthe Andersens "Inkluderende fællesskaber – pædagogiske kompetencer i vuggestuer og børnehaver", Dafolo 2014). Der er tale om en model med 4 "ruder", hvor fællesskabets karakter differentieres, så man ser på hvornår
  - deltagerne er bestemt af børnene selv eller af de voksne
  - aktiviteterne er bestemt af børnene eller af de voksneI arbejdet med modellen udvikler de voksne en bevidsthed om, hvornår de er styrende og gangsaettende – og hvornår de bør være tilbageholdende og observerende.
- Den voksnes ansvar for at skabe **gensidigt forpligtende og anerkendende relationer** er blevet stadig mere klart igennem projektet. Igen er det ikke nyt at gode relationer mellem voksne og børn er betydningsfulde for børnenes trivsel og læring. Men en relation er ikke enten god eller dårlig. Den kan udvikles og forfines gennem den voksnes indlevelse i barnets "fænomenologiske felt" (Løvlie Schibby og Berit Bae). I projektet har de voksne oplevet, at en intens interesse i at opdage og forstå barnets intentioner både er nødvendig for relationen men også fagligt interessant for den voksne.
Der er i institutionerne en klar bevidsthed om, at den voksne har magten til at definere relationen, og at denne definitionsmagt har overordentlig stor betydning for barnets oplevelse af sig selv – og af sig selv i forhold til andre.
- Om at "**guide**" **det enkelte barn** (EVA) – ikke mindst børn der endnu ikke magter kontakten til de andre børn. Ovenfor omtalte guidning gælder ikke mindst i forhold til små børn, der endnu ikke magter eller har redskaber til kontakten til andre børn. I projekterne i institutionerne bliver det tydeligt, at nogle børn skal have hjælp til at deltage. Det gælder både i den planlagte aktivitet – og i andre lege eller aktiviteter med børn, selv om de måske udspringer af den

planlagte aktivitet. En sådan "guide'ning" kræver en høj grad af indlevelse i barnets intentioner og interesser, som netop ofte ikke udtrykkes eksplicit men gennem kropssprog mm. Den voksne skal både bruge fantasi og faglig viden for at kunne støtte barnets kommunikation og relationsdannelse.

- Det didaktiske pædagogiske arbejde inspirerer til **fordybelse i andre aktiviteter** end dem, der er planlagt på forhånd. I institutionerne har erfaringer med det bevidste didaktiske arbejde givet inspiration til at arbejde på lignende måde i andre aktiviteter – eller til videreudvikling af den planlagte aktivitet. Fx har en institution, der arbejdede med oplæsning, udvidet med brug af bordteater (efter inspiration fra en anden institution).
- **Gode relationer kan ikke begrænses** til enkelte – nok så planlagte – aktiviteter. Fx er man i flere institutioner blevet (endnu mere) opmærksomme på relationerne, når man modtager børnene om morgenen. Betydningen af at barnet (og dets forældre) bliver mødt med glæde og overskud. "De voksne skal klappe når barnet kommer om morgenen – og barnet skal klappe, når det tager afsted om eftermiddagen". Også uden for planlagte aktiviteter er det vigtigt for de voksne at være opmærksomme på børnenes indbyrdes relationer, fx på legepladsen, i garderoben, under måltiderne, så det er muligt at støtte enkelte børn og generelt at skabe en stemning af godt fællesskab.
- I flere institutioner er man blevet optaget af **relationer mellem voksne og børn på legepladsen** – inspireret af besøg fra inklusionsvejlederen. Oplevelsen er, at de voksne har en vigtig (og måske overset?) rolle, når børnene er på legepladsen. Hvornår skal børnene overlades til sig selv – hvem skal hjælpes til at komme ind i legen med andre børn – skal den voksne sætte noget i gang?
- **At arbejde i små grupper.** En erfaring fra alle teamene er, at det er vigtigt at arbejde med små grupper af børn. Grupperne bliver sammensat alt efter, hvad målet med aktiviteten er. Hvis det drejer sig om at styrke relationer mellem børnene, kan gruppen se ud på én måde. Hvis det drejer sig om en bestemt aktivitet, kan den se ud på en anden.

Det vigtige i den forbindelse er, at de små grupper giver mulighed for at give børnene de bedste betingelser for trivsel og læring. Det er en klar bevidsthed hos pædagerne, at børn skal behandles forskelligt for at de får samme muligheder for udvikling.

- **Fælles holdning til og viden om "det gode børneliv" i institutionen.** I de deltagende institutioner har projektet betydet et skarpere blik for, hvad et godt børneliv for et lille barn egentlig betyder. Der er ikke udviklet en entydig definition – men derimod et skærpet blik for, hvad et godt børneliv er for det enkelte barn og for hele børnefællesskabet i institutionen. Det betyder, at det i højere grad er muligt at drøfte indbyrdes i personalegruppen, hvad der skal til for at skabe rammerne om et godt børneliv, mens barnet opholder sig i institutionen.
- **Implementeringsteamene har en vigtig funktion** – som igangsættere og inspiratorer. Det tillægges stor betydning, at implementeringsteamene har haft tid til at mødes for at indholdsbestemme, planlægge og evaluere de aktiviteter, der skulle indgå i projektet. Men det har også været en vigtig pointe i projektet, at teamets viden og erfaringer skulle tilgå de andre

voksne i institutionen, så de ikke bare blev i teamet. Det er sket gennem oplæg, diskussion og fælles refleksion både på stuemøder og personalemøder. Det er erfaringen i implementeringsteamene, at der har været stor interesse og lydhørhed overfor udviklingsarbejdet og de tanker, der lå bag det. (Se også næste afsnit om videobaseret iagttagelse).

Der er udviklet en høj bevidsthed om at sprede erfaringer, viden og arbejdsformer til hele institutionen. Det gælder også det at udvikle et fælles syn på børn og deres læring og udvikling.

- **De fire workshops** har været befordrende for udviklingsprojektet på flere måder:
  - På de første workshops var der oplæg om aktuel forskning om de helt små børns udbytte af dagpleje/vuggestue, om betydning af voksen/barn-relationer og om didaktisk tænkning, når der tales om pædagogisk arbejde med de små børn. Disse oplæg har haft en betydning for udviklingen af et fælles fagligt grundlag for arbejdet i den enkelte institution og institutionerne i mellem.
  - Workshops'enes største betydning har imidlertid været formidlingen af konkrete pædagogiske erfaringer, hvor hver af de deltagende institutioner har fortalt om – og vist i billeder og videoklip – hvordan de har arbejdet med at understøtte børnenes kommunikations- og relationsdannelse. Dermed har deltagerne fået et grundigt indblik i de andres projekter – og inspiration til yderligere kvalificering af eget projekt.
- **En rød tråd** i børnenes institutionsliv – og videre i skolen. I institutionerne blev der givet udtryk for et ønske om, at erfaringerne fra udviklingsprojektet ikke kun bliver delt med de andre vuggestuer/dagpleje – men også med børnehaven. I en institution er dette arbejde allerede i gang fx ved at skabe større åbenhed mellem vuggestue og børnehave, ved at de vuggestuebørn, der snart skal flytte får tildelt en "børneven" fra børnehaven, og ved at fortælle om erfaringer fra projektet til børnehavepædagerne. (Et projekt i kommunen kaldes "den røde tråd" og drejer sig om overgange fra børnehave til SFO og videre fra SFO til 0. klasse)
- **Samarbejde med forvaltningens faglige eksperter.** Der er ovenfor givet eksempler på betydningen af inklusionsvejlederens engagement i projektet. Hun er kommet med analysemodeller og andre ideer, der kunne supplere implementeringsteamenes planer.

Også talepædagerne har fulgt projektet – og deltaget i workshops'ene. De vurderer, at projektet generelt har betydet en endnu større opmærksomhed på betydningen af at arbejde med sprogtilegnelse og relationsdannelse. At sprog og relationer er koblet sammen i projektet har tydeliggjort, at sprog og relationer gensidigt påvirker hinanden.

Den øgede bevidsthed og viden om sammenhænge mellem relationer og sprog betyder også, at de faglige samtaler mellem talepædager og institutionens pædager bliver yderligere kvalificeret. De faglige eksperter oplever generelt, at projektet har betydet, at der er et større fokus på betydningen af en tidlig og kvalificeret indsats i det pædagogiske arbejde med 0 – 3 årige børn.

- At arbejde med **aktionsforskning – forskning i egen praksis.** I flere institutioner beskriver man, at en af gevinsterne med udviklingsarbejdet er, at man kan tage "undren" op med hinanden.

Det gælder både, hvis man undrer sig over en kollegas tilgang til en relation. Men også hvis et barns reaktioner undrer en.

En sådan tilgang er første skridt til at arbejde med forskning i egen praksis. Processen kan kort beskrives som: undren – nærmere undersøgelse – inddragelse af andres viden – refleksion - afklaring – ny undren - . Ofte er det relevant at inddrage andres viden og erfaringer i en sådan proces. Implementeringsteamene har gjort erfaringer med forskning i egen praksis – og har gode muligheder for at føre disse erfaringer videre i samspil med andre fagfolk i kommunen.

4. Arbejde med videobaseret iagttagelse, beskrivelse og fælles refleksion

Alle institutioner har arbejdet med videooptagelser af pædagogiske aktiviteter og processer. Videooptagelserne har dannet udgangspunkt for analyser og diskussioner såvel i implementeringsteamet som blandt pædagogerne på stuen og i hele institutionen. Udvalgte videoklip har også været anvendt i workshop'ene til beskrivelse af erfaringer og overvejelser i det enkelte team.

Der er generelt gode erfaringer med anvendelse af video til fastholdelse af "situationer" og som udgangspunkt for tolkning, undren og faglig refleksion. Det beskrives samtidig, at det tager tid at "lære sig" at bruge videoklippene til faglig udvikling.

Fra starten i projektet fik deltagerne et oplæg om LEA-modellen, som er en model for brug af videooptagelser som stof til faglig udvikling og dybere forståelse af pædagogiske processer. Men deltagerne har ikke brugt modellen fuldt ud, måske fordi der var behov for at øve sig i systematisk brug af mediet. Men måske også fordi LEA modellen oprindeligt er udviklet til brug for analyse af forholdene omkring et enkelt barn (med/i vanskeligheder).

Der har været et stort mod til at kaste sig ud i at bruge videooptagelser. Mange steder har implementeringsteam-medlemmerne været foregangskvinder og forsøgskaniner – men det har også taget brodden af eventuel modstand fra det øvrige personale. På den måde vil metoden brede sig til at kunne anvendes af og med alle voksne i institutionen.

Der er blevet givet udtryk for behovet for at udvikle arbejdet med videooptagelser yderligere. Det gælder især udvikling af et analyse- og evalueringsskema/redskab, der er tilpasset institutionernes behov og tidsmæssige muligheder. Måske en tilpasning af LEA-modellen? Samtidig er det en vigtig erkendelse, at videooptagelser og analyser er tidskrævende. Derfor skal der skabes en fast og bevidst struktur omkring arbejdet med video.

5. Fælles elektronisk platform

På workshops'ene viste implementeringsteamene videoklip og kom med deres analyser af, hvad klippene kunne vise om relationer og kommunikation mellem børnene og mellem børn og voksne.

Der var fra projektets start beskrevet en intention om, at der skulle oprettes et digitalt forum, hvor dagtilbuddene kunne udveksle beskrivelser og analyser af børns liv. Det viste sig dog, at der var tekniske vanskeligheder med at uploade videoklip til det digitale forum.

Derfor blev besluttet, at hvert dagtilbud skulle nedskrive fortællinger fra den pædagogiske praksis. Fortællingerne skulle så analyseres/kommenteres af et af de øvrige tilbud.

Flere implementeringsteams har givet udtryk for, at formen med praksisfortællinger og kommentering fra en anden institution er givende men også tidskrævende. Så måske er tiden bedre brugt i det enkelte implementeringsteam.

På den anden side er den fælles elektroniske platform velegnet til at fastholde og udvikle fagligheden, og den opfordrer samtlige dagtilbud til ikke kun at se fagligheden som noget der foregår i alene i den enkelte institution, men også i hele kommunen. Det er derfor besluttet, at arbejde videre med platformen, så den kan blive et redskab til yderligere kvalificering af det pædagogiske arbejde for alle 0 – 3 årige børn i kommunen.

6. Resultater for børnene

I projektansøgningen blev beskrevet, at den sprogvurdering, der bliver foretaget for alle børn, når de fylder tre år, vil blive anvendt til at sammenligne børn, der har indgået i projektet, med børn der ikke har. Altså om børn, der nu fylder 3 år, klarer sig bedre ved sprogscreeningen end børn, der sidste år fyldte 3 år. Denne sammenligning har imidlertid ikke kunnet gennemføres indenfor projektets tidsmæssige rammer, da det først giver mening at sammenligne screeningerne i 2017.

Derfor vil vi i denne rapport forsøge at beskrive projektets resultater for børnene på andre måder – og gennem de voksnes oplevelser af børnenes udbytte af projektet.

Børnenes udbytte af planlagte aktiviteter:

Projektet startede med, at der i alle institutioner blev planlagt aktiviteter, hvor indhold og arbejdsmetoder var fastlagt på forhånd. Det kunne være opbygning og kontinuerlig brug af en "sangkuffert" med rekvisitter, der passede til de enkelte sange. Her kunne pædagogerne se, at børnene kom mere og mere med og var optaget af sangene og de fagter, der knytter sig til dem. Men også at børnene udviklede et aktivt forhold til sange og sangkuffert, fx ved at bede om at få kufferten ned fra hylden.

Man kunne således se, at systematikken og genkendeligheden var af betydning for børnene. Det var også tydeligt, at netop genkendeligheden betød, at ellers meget tilbageholdende børn gradvist kom mere med.

Det var tydeligt, at der skete en udvikling mht børnenes relationelle og kommunikative muligheder i aktiviteter, efterhånden som de voksne øvede sig på aktiviteten og dermed fik mere overskud til at observere og støtte børn, samtidig med at de styrede aktiviteten.

Relationer børnene imellem

Det er en erfaring, at børn der indgår i klart definerede og planlagte aktiviteter sammen, kommer til at opleve hinanden på en anden og tydeligere måde. Der nævnes mange eksempler på, at børn der har fælles oplevelser også finder hinanden efterfølgende.

Beskrivelsen ovenfor af, at flere af institutionerne planlægger at udbrede viden om voksen/barn relationer til også at omfatte børnenes brug af legepladsen, kan også få betydning for børnenes oplevelse af hinanden. Her kan den voksne skabe initiativ til – og danne en ramme om – børnenes lege på legepladsen.

Arbejdet med generelt at skabe anerkendende relationer betyder også meget for de voksnes blik for børn, der ikke helt magter at deltage i lege med de andre børn, og som er sky eller tilbageholdende. Det er ikke bare vigtigt at "spotte" disse børn, men også at have et beredskab til at hjælpe dem ind i andre børns fællesskaber.

Relationer mellem børn og voksne

De voksne beskriver som nævnt ovenfor, at de er blevet mere bevidste om deres relationer til børnene og hvad de betyder for børns trivsel og læring. Spørgsmålet er, hvordan børnene mærker dette, og hvordan man kan se det? Det er et mål i projektet, at der skal udvikles relationer, hvor den voksne udviser interesse, empati, indlevelse og gensvar på børnenes kommunikationsforsøg. Når et barn oplever den voksnes oprigtige forsøg på indlevelse og forståelse, får det også mere mod på at forsøge at kommunikere. Der er mange eksempler på, at de voksnes bestræbelser på at skabe gode relationer gjorde, at børnene blev inspirerede til endnu mere samspil – ikke bare med de voksne – også med de andre børn.

En institution beskriver, hvordan man arbejder på at blive (endnu) bedre til at modtage børnene kærligt og anerkendende om morgenen. Hvordan en god modtagelse kan have betydning for barnets trivsel/livsglæde dagen igennem.

I et par institutioner fortælles om udvikling af holdninger til børn, der er kede af det og græder. Er det en naturlov, at der er megen gråd i vuggestuen? Eller sagt på en anden måde: hvad siger det, at et barn er ulykkeligt, om relationen mellem barnet og de voksne i vuggestuen? Og hvordan kan man gøre barnet mere glad?

Børnenes reaktioner på de voksnes bestræbelser på gode relationer har således også betydet en øget bevidsthed hos de voksne om betydningen af kvalitet i relationerne for opnåelse af "det gode børneliv".

En god relation har altså betydning for både barnet/børnene og for den voksne. Men der er ikke tale om en entydig definition af, hvornår en relation er god. Derfor er det vigtigt at kunne indfange og beskrive, hvad den gode relation betyder for både barnet og den voksne.

Det generelle pædagogiske arbejde understøtter arbejdet med børn med særlige behov.

I alle de deltagende institutioner er der børn, der vurderes til at være i udsatte positioner. Barnet kan have udfordringer med sproget eller med interaktioner med andre. Det beskrives, at det

generelle didaktiske arbejde giver mulighed for at observere, hvad det er for en udsathed, barnet skal have hjælp til at løse, og hvordan det kan hjælpes. Det tyder på - og det er de voksnes klare oplevelse - at et kvalitetsfyldt pædagogisk arbejde har betydning for arbejdet med børn i udsatte positioner.

Det er et klart indtryk fra projektet, at der arbejdes bevidst med at det altid er de voksnes ansvar at skabe den gode udvikling. Der vil først ske en ændring hos barnet, hvis den voksne ændrer handling. Det lille barn kan ikke alene – eller af sig selv – skabe den gode udvikling.

Er der forskel på **drenges og pigers udbytte** af deres ophold i vuggestue/dagpleje? Det er et spørgsmål, der stilles allerede i ansøgningen. Pædagogernes umiddelbare svar er, at de ikke kan spore væsentlige forskelle mellem de to køn. Men i den afsluttende diskussion (4. workshop) tilkendegav flere, at det er værd at undersøge videre, om der alligevel er forskel på pædagogernes tilgang til henholdsvis drenge og piger, ikke mindst fordi 0 – 3 års området hovedsagligt udgør et "kvindeligt univers".

7. Samarbejde med forældrene

Det bevidste pædagogiske arbejde med børns udvikling af kommunikative og relationelle færdigheder gør det mere naturligt og lettere at inddrage forældrene. Der nævnes flere eksempler på, hvordan forældre har oplevet deres børns erfaringer fra dagtilbuddet – fx i form af sange mv – og derefter har bedt om sangene. Det samme med historier, bøger. Der er også eksempler på, at forældre har set videoptagelser af, hvordan fx "dialogisk læsning" foregår.

Flere nævner intensivt samarbejde med forældre i forbindelse med børn, der er i en udsat situation. Bl.a. er der som nævnt ovenfor arbejdet med visuelt "at lære" forældre at bruge "dialogisk læsning", så de også hjemme kan udøve positive sprogstrategier med deres barn.

8. Det videre arbejde med TOPS

Der er generel enighed om, at arbejdet med projektet har givet betydningsfuld viden og erfaringer med det pædagogiske arbejde på 0 – 3 års området. I konsulenternes besøgssrunde til alle de deltagende dagtilbud blev der givet udtryk for, at man vil arbejde videre med projektet – både forstået som bevidst udvikling af den pædagogiske praksis og som udbredelse af den i hele institutionen.

På den afsluttende workshop kom forskellige bud på, hvordan erfaringerne fra projektet kan fastholdes og videreføres:

- Videreførelse af "implementeringsteamene" i det enkelte dagtilbud. Det er vigtigt med en organisering, der både kan videreføre det eksperimenterende arbejde (fx med videobaseret beskrivelse og analyse af børns kommunikative og relationelle handlinger) og inspirere kolleger i hele tilbuddet til at inddrage erfaringerne i det daglige pædagogiske arbejde.

- Videreføre udviklingen af den elektroniske platform på "børneintra", så den i endnu højere grad kan udgøre et forum for faglig udveksling og inspiration dagtilbuddene imellem. Det er vigtigt med en fast struktur – og at der både er en ansvarlig i hvert dagtilbud og i forvaltningen. Faste aftaler om antal fortællinger og videoklip – fx som forberedelse af workshops. Den elektroniske platform blev under projektet administreret af Børn og Pædagogik (forvaltningen), og denne ordning kan med fordel videreføres.
- Fastholde workshops (med deltagelse af implementeringsteamene) i et omfang af to – tre pr. år. De kan fx faciliteres af inklusionsvejlederen. Workshoppene har stor betydning for udveksling af ideer og erfaringer – og dermed for den samlede faglige udvikling af 0 – 3 års området i kommunen.
- Udvikling af et fælles beskrivelses- og analyseredskab til arbejdet med videooptagelser. Det vil ikke bare spare tid i arbejdet med videooptagelser – men også betyde en yderligere kvalificering af tolkning af optagelserne.
- Et møde med deltagelse af alt det pædagogiske personale i 0 – 3 års institutionerne, så personalet ikke bare hører om projektet fra deres kolleger i implementeringsteamene – men også får viden om baggrund, resultater og betydning.
- Besøge hinanden - med henblik på at observere og lære af metoder og tanker udviklet i en anden institution.
- Endelig skal der – som en del af udviklingsprojektet – udvikles en "fælles didaktisk forståelses- og handleramme for den pædagogiske praksis rettet mod 0 – 3 årige børn i det enkelte og på tværs af dagtilbud" (jvnfr ansøgningen). Denne forståelses- og handleramme skal gælde det pædagogiske arbejde i alle dagtilbud for børn i alderen 0 – 3 år i Dragør. Den vil blive beskrevet særskilt og indgå som bilag til denne rapport.

Der er således stor enighed både i dagtilbuddene og forvaltningen om at resultaterne af TOPS må fastholdes og udvikles videre.

Litteraturhenvisninger

Andersen, Dorthe og Trantum Thomsen, Katrine (2014): *Inkluderende fællesskaber – pædagogiske kompetencer i vuggestue og børnehave*. Dafolo.

Bae, Berit (2004): *Dialoger mellem førskolelærer og barn – en beskrivende og fortolkende studie*. HiO rapport 25. Høgskolan i Oslo.

Månsson, Hans (2003): *LEA – en pædagogisk beskrivelsesmodel*. Systeme Academic. Århus

Månsson, Hans (2013): *LEA-modellen: En metode til indkredsning af børns kompetencer og samspil*. I

Ritchie, T (red): *Metoder i pædagogisk praksis*. Billesøe & Baltzer. København.